

Maailmalle yhtenä, takaisin toisena?

Suomalaisten ekspatriaattiperheiden lapset kulttuurisissa siirtymissä

Anu Warinowski

KT Anu Warinowski työskentelee yliopisto-opettajana Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksella. Kirjoitus on hänen Lectio prae-cursoria, jonka hän esitti väitöstitelaisuuksensa alussa 14.12.2012. Väliotsikointi on tehty jälkikäteen, samoin kirjallisuusluettelo.

Johdanto

Tarkastelen väitöstutkimuksessani makrotason ilmiöiden – globaalin työelämän ja kansainvälisen liikkuvuuden – seurauksia mikrotasolla, lapsen elämässä. Ulkomailla väliaikaisesti työskentely voidaan nähdä yhtenä globalisaation ilmenemismuotona. Suomalainen työelämä on kansainvälistynyt voimakkaasti 1980-luvulta lähtien. Tällä hetkellä kansainvälistymisen eetos kattaa suomalaisen työelämän tietotyön osalta.

Käytän nyt tarkastettavassa tutkimuksessa vanhempien työn yhteydessä käsitettä ekspatriaatti. Tällä kasvatustieteessä uudella käsitteellä haluan kytkeä lapsen kulttuuriset siirtymät ekspatriaatin työkontekstiin, ja sitä kautta kansainvälistyneeseen työelämään. Ekspatriaatti määrittyy tutkimuksessani väliaikaisesti ulkomailla työskenteleväksi työntekijäksi, joka voi olla ulkomailla joko työnantajansa lähettämänä tai itsenäisesti työpaikkansa järjestäneenä.

Kauppatieteellinen ekspatriaattitutkimus on perinteisesti kohdistunut tarkastelemaan liike-elämän työntekijöitä, jotka ovat ulkomaankomennuksella. Tässä tutkimuksessa ekspatriaattituttua ei rajata perinteiseen tapaan ainoastaan yritysmaailmaan, vaan siihen sisällytetään myös muiden alojen työntekijät, kuten tutkijat. Perinteisessä ekspatriaattitutkimuksessa keskiössä ovat itse ekspatriaatti ja hänen työsuorituksensa. Perhe ja lapsi eivät tähän tarkasteluun ole juuri sisältyneet.

Tarkastelen tutkimuksessa vanhemman globaalin työn vuoksi tapahtuvaa perheen ulkomaille muuttoa ja paluumuuttoa lapsen kulttuurisi-

na siirtyminä. Adjektiivi 'kulttuurinen' korostaa Arjun Appadurain mukaan kontekstisidonnaisuutta. Tämän tutkimuksen tarkastelunäkökulma lasten ulkomaille muuttoon ja paluumuuttoon on kontekstuaalinen: siirtymät nähdään tiiviisti lapsen kehitysympäristöihin sekä laajempiin rakenteellisiin tekijöihin kytkeytyneenä. Lisäksi Appadurai viittaa käsitteellään kulttuureihin kytkeytyviin eroihin, kontrasteihin ja vertailuihin. Ymmärrän kulttuurin laajana ja dynaamisena käsitteenä, johon tässä tutkimuksessa sisältyvät etnisyyden lisäksi kieli, yhteiskuntaluokka sekä ikä. Lisäksi näen kulttuurikäsitteen viittaavan myös perheen ja koulun tasolle. Tällä "välitasolla" käytän kulttuurin sijaan systeemin käsitettä.

Tutkimuksen lähtökohtana on ajatus siitä, että ulkomaille muuton merkitys identiteetin näkökulmasta ei ole samanlainen aikuiselle ja lapselle. Jo Antiikin Kreikassa Platon havaitsi lasten sopeutuvan uuteen kulttuuriin vanhempia paremmin. Platon päätyi johtopäätökseen, että ulkomaille tulisi matkustaa vasta yli 40-vuotiaana. Nykyisenä globaalina aikana näin radikaali ehdotus ei saane juuri kannatusta. Havainto siitä, että lasten ja aikuisten kokemukset kulttuurisista siirtymistä poikkeavat toisistaan, on kuitenkin merkityksellinen.

Aikaisempi tutkimus

Aiempi vanhempien työn vuoksi ulkomailla asuneiden lasten tutkimus on pääosin lähtöisin Yhdysvalloista ja Japanista. Aiemmassa kansainvälisessä tutkimuksessa lapsia on tarkasteltu ekspatriaattiryhmittäin. Liike-elämän ekspatriaattien lapsia on tarkasteltu erillään esimerkiksi lähetystyöntekijöiden ja armeijan työntekijöiden lapsista. Tässä tutkimuksessa oli mukana monia eri ekspatriaattiryhmiä. Suurimman ryhmän muodostivat liike-elämän työntekijät. Toiseksi yleisin ekspatriaattiryhmä koostui yliopistotutkijoista.

Amerikkalaisissa tutkimuksissa näkökulma on ollut pääosin yksilöllinen, kun taas japanilaisissa tutkimuksissa tarkastelu on tapahtunut koulujärjestelmän tasolla. Väitöstutkimuksessani olen kiinnostunut lapsen eli mikrotason lisäksi erityisesti perheen tasosta sekä laajemmasta makrotasosta, globaalista ja suomalaisen yhteiskunnan tasosta. Tämä kontekstuaalinen näkemys on vanhempien työn vuoksi ulkomailla asuneiden lasten kansainvälisessä tutkimuksessa uutta.

Perhe ja muutto

Käytän tutkimusjoukosta käsitettä 'ekspatriaatti-perheiden lapset' korostaakseni perheen merkitystä lapsen ulkomaille muuton ja paluumuuton siirtymissä. Perhe on lapsen ulkomaille muuton ja paluumuuton siirtymien tarkastelussa keskeisin konteksti monesta syystä. Ensinnäkin perhe on kaikille lapsille erittäin merkittävä kehitysympäristö. Lisäksi ekspatriaattiperheen lapselle perhe on juuri se, mikä aikaansaa kulttuuriset siirtymät. Perheen merkitys korostuu myös siksi, että ulkomaille muutossa ja paluumuutossa perhe on ainoa pysyvä konteksti. Perhettä ei sen keskeisestä roolista huolimatta ole aiemmin tutkittu kansainvälisissä ekspatriaattiperheiden lasten tutkimuksissa.

Käytän tutkimuksessa erityisesti kahta teoreettista lähestymistapaa: perhetutkimuksellista näkökulmaa, ja siinä tarkemmin perhesysteemistä teoriaa sekä lapsuudentutkimuksellista näkökulmaa. Tutkimuksen aineisto koostuu vanhemmilta kerätystä sähköisestä kyselyaineistosta, sekä lapsilta kerätystä haastatteluaineistosta.

Tutkimustehtävät

Tutkimuksen yhtenä tehtävänä oli kuvailla lasten sopeutumista siirtymiin sekä löytää sille mahdollisia selityksiä. Sopeutumisen käsite kattaa psykologisen ja sosiokulttuurisen sopeutumisen sekä kulttuurisen identiteetin. Vanhemmilta kerätyn aineiston perusteella lasten ulkomaille muuttoon ja paluumuuttoon sopeutumisesta piirtyi erittäin myönteinen kuva. Ulkomaille muutto näyttöytyi paluumuuttoa vaikeampana siirtymänä ainoastaan sosiaaliskielemellisten vaikeuksien näkökulmasta. Paluumuuton haasteellisuus suhteessa ulkomaille muuttoon tuli esiin tuloksissa. Lasten sopeutumisessa oma merkityksensä oli lapsen iällä. Lisäksi havaittiin, että lapsen sopeutumisen kannalta vanhemman ekspatriaattiryhmällä ei näyttäisi olevan merkitystä. Lapsen näkökulmasta eri ekspatriaattiryhmien tutkiminen yhdessä on siten perusteltua.

Tutkimustehtävänä oli lisäksi ymmärtää lasten kokemusten rakentumista ulkomaille muuton ja paluumuuton siirtymissä. Siirtymäkokemukset nähdään sopeutumisen ulottuvuuksia vastaten tunteina, toimintana ja identiteettinä. Lasten haastatteluaineisto toi vanhempien myönteisen käsityksen rinnalle muita sävyjä. Lasten kokemuksia rakensi muun muassa ikävän tunne. Lasten kokemusten yksilöllisyys nousi esiin haastatteluaineistosta.

Tutkimuksessa selvitettiin myös ekspatriaatti-perheiden voimavaroja, jotka muodostavat lasten kulttuuristen siirtymien keskeisen kontekstin. Nimenomaan perheen tason voimavarat näyttivät kytkeytyvän lasten sopeutumiseen. Lasten sopeutumista edesauttoivat muun muassa vanhempien toimiva parisuhde sekä perheen rutiinien jatkuvuus.

Perhe oli lasten kulttuuristen siirtymien tärkein tukija. Lapset näyttivät jäävän siirtymissä pitkälti perheensä tuen varaan. Lasten onneksi keskiluokkaisilla ekspatriaattiperheillä oli runsaasti voimavaroja. Erityisesti perheiden sisäiset voimavarat olivat vahvat. Perhe näytti toimivan ulkomailla asuttaessa eräänlaisessa kuplassa.

Perheiden voimavaroja määritti erityisesti se, että ekspatriaattiperheet olivat kulttuurisissa siirtymissä dynaamisessa muutoksessa. Nämä perheessä tapahtuvat muutokset voivat olla lasten

näkökulmasta keskeisempiä kuin varsinaiset kulttuuriset muutokset.

Ekspatriaattilapsi tarvitsee tukea

Keskeisin tutkimuksen viesti ekspatriaattiperheiden vanhemmille on se, että heidän tulisi ulkomaille muuton ja paluumuuton siirtymissä keskittyä takaamaan lasten jatkuvuuden kokemuksia sekä tukemaan lasten emotionaalista hyvinvointia lasten kansainvälistymisen tukemisen sijaan. Vanhempien tulisi tukea lastensa psyykkistä hyvinvointia, sillä juuri sille kulttuuriset siirtymät asettavat suurimman haasteen.

Lapsen kulttuuriset siirtymät voivat parhaimmillaan muodostua voimavaraksi niin yksilön, perheen kuin yhteiskunnankin tasolla. Lapselle ulkomailla asuminen voi olla elämää keskeisesti rakentava myönteinen kokemus. Perheelle ulkomailla asuminen voi näyttäytyä perhekeskeisenä ja perheen yhteenkuuluvuutta vahventavana aikana. Suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta kansainvälistynyt työelämä määrittyy tällä hetkellä kansainvälisessä kilpailussa pärjäämisen elinehdoksi niin liike-elämässä kuin yliopistomaailmassa.

Perhekontekstin ohella tutkimuksessa tarkasteltiin myös perinteisempää kasvatustieteiden tarkastelukontekstia: *koulua*. Aiemmissa kansainvälisissä tutkimuksissa ekspatriaattiperheiden lasten koulumuodoksi on määrittynyt kansainvälinen koulu. Myös Suomessa kansainvälisiä kouluja on osin perustettu ulkomailta palaavien suomalaislasten tukemiseksi. On ajateltu, että paluumuuton kokeneet lapset sijoittuvat nimenomaan kansainvälisiin kouluihin. Näin ollen näiden lasten asioita ei ole nähty tarpeelliseksi ottaa huomioon niin sanotussa tavallisessa peruskoulussa.

Suomessa kansainvälisten koulujen ulkopuolisessa koulukontekstissa ekspatriaattiperheiden lapsista ei puhuta. Tälle oppilasryhmälle ei ole suunnattu suomalaisessa peruskoulussa erillisiä tukitoimia. Ulkomailla asuneita lapsia ei tiettävästi Suomessa tilastoida. Niinpä ulkomailta palaavien lasten sijoittumisesta koulumuodoittain ei ole tietoa. Tämän vuoksi tutkimukseen haluttiin saada laaja aineisto suomalaisista peruskouluista. Tutkimuksen aineisto kerättiin kahdeksan su-

uren suomalaiskaupungin peruskoulujen kautta. Tutkimuskaupungit olivat Espoo, Tampere, Vantaa, Turku, Oulu, Lahti, Kuopio ja Jyväskylä. Tavoitin kyselyaineiston tutkimusjoukon näiden kahdeksan suuren suomalaiskaupungin 399 kouluyksikön kautta.

Kyselyaineiston keräämisen yhteydessä kartoitin, missä kouluissa tutkimusjoukon lapset käyvät kouluaan. Ajatus siitä, että ulkomailla asuneet suomalaislapset käyvät kouluaan kansainvälisissä kouluissa, ei pitänyt tutkimukseni tulosten mukaan paikkansa. Väitöstutkimukseni tulosten mukaan suuri enemmistö, 83 prosenttia, näistä lapsista käy Suomessa koulua peruskoulussa, suuri osa yleisluokalla tai kielipainotteisella luokalla. Paluumuuton jälkeen kansainvälisessä koulussa käyviä oppilaita oli ainoastaan 13 prosenttia.

Ulkomailla asuneilla oppilailla ei ole kansainvälisissä tutkimuksissa havaittu suuria koulunkäyntiin liittyviä ongelmia. Tämän tutkimuksen tulokset olivat samansuuntaisia: lasten koulumenestys oli hyvää tai erinomaista. Hyvästä koulumenestyksestä huolimatta ulkomailla asuneet lapset tulisi nähdä koulussa oppilasryhmänä, jolla on omat erityistarpeensa. Ulkomailla asuneiden oppilaiden erityistarpeet eivät välttämättä kohdistu oppimiseen sinänsä, vaan erityisesti identiteetin tukemiseen sekä sosiaalisten suhteiden muodostamiseen.

Paluulapsi piilomaahanmuuttajana

Lasten identiteetit näyttäytyivät lapsilta kerätyn aineiston valossa dynaamisina ja tilanteisina. Paluumuuton jälkeen osalla lapsista oli kulttuurienvälinen identiteetti. Osa ekspatriaattiperheiden lapsista on identiteetiltään Pollockin ja van Rekenin identiteettijaottelun mukaan piilomaahanmuuttajia. Lapset näyttävät suomalaisilta, mutta ajattelevat eri tavoin, ”ei-suomalaisittain”. Ekspatriaattiperheiden lasten kulttuurienvälisyys on kuitenkin suomalaisessa kontekstissa piilossa: lapset nähdään ainoastaan suomalaisina.

Identiteettipohdinnat nähdään hankalina erityisesti silloin, kun muiden näkemys henkilön identiteetistä poikkeaa henkilön omasta näkemyksestä. Ekspatriaattiperheiden lapset ovat yksi tällainen ryhmä.

Toisen tällaisen ryhmän, jossa oma ja muiden näkemykset poikkeavat, voivat muodostaa kansainvälisesti adoptoidut lapset. Ulkomailta adoptoiduilla lapsilla on käänteinen tilanne ekspatriaattilapsiin verrattuna: heidän ”erilaisuutensa” on silmiinpistävä, mutta samanlaisuutensa ei. Ekspatriaattiperheiden lapsilla samanlaisuus tulee esiin, erilaisuus jää piiloon. Tämä ”erilaisuus” määrittää kuitenkin lasten identiteettiä keskeisesti ja siksi sen huomaaminen – myönteisellä tavalla – on ekspatriaattiperheiden lapsille tärkeää.

Suomalaisessa keskustelussa on vallalla kulttuurinen kahtiajakaminen, jossa ihmiset luokitellaan suomalaisiin ja maahanmuuttajiin. Jos tutkimusjoukon lasten kulttuurienvälisyys tulisi näkyviin, he voisivat osaltaan murtaa tällaista kahtiajakoa, joka globaalissa maailmassa voidaan nähdä vanhanaikaisena.

Tutkimuksessa nousi esiin kansainvälistymiseen liittyvä keskeinen paradoksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Yhteiskunnassa ja erityisesti työelämässä on vallalla kansainvälistymisen eetos, jossa kansainvälistyminen nähdään erittäin myönteisessä valossa. Toisaalta suhtautuminen henkilötasolla niihin ihmisiin, jotka ovat ”kansainvälistyneet” ulkomailta, ei vastaa tätä myönteistä käsitystä. Muiden suomalaisten kielteisten asenteiden vuoksi tämä kansainvälisyys on pidettävä piilossa. Näin kansainvälistymisen hyödyt voivat jäädä hyödyntämättä. Yksilöille tämä piilottelu voi olla erityisen raskasta.

Ekspatriaattilapsuus voi johtaa identiteettineuvottelujen tuloksena marginaalisuuteen, joko kotoituneeseen tai rakentavaan. Lapsi itse tarvitsee tietoa siitä, mistä hänen identiteettipohdintansa kumpuavat. Lapsen tulkina voivat toimia niin vanhemmat kuin opettajatkin.

Paluuoppilaat voimavarana

Ekspatriaattiperheiden lasten huomioimisessa Suomen peruskoulujärjestelmä on poikennut japanilaisesta järjestelmästä, jossa ulkomailta asuneiden japanilaisoppilaiden koulunkäyntiin on kiinnitetty erityishuomiota. Japanin opetusministeriö on ollut erittäin aktiivinen yli 40 vuoden ajan japanilaisten lasten koulunkäynnin järjestämisessä. Suuri yleisö

on ollut Japanissa kauan tietoinen tästä oppilasryhmästä. Juuri paluuoppilaat ovat olleet Japanin kansainvälistymisen kasvot. Voi olla, että lasten tukemisjärjestelmä on kannustanut perheitä lähtemään töihin ulkomaille, ja siten pieneltä osaltaan kenties pönkittänyt japanilaisen vientiteollisuuden kasvua.

Ulkomailta palanneet lapset ovat olleet Japanissa yhteiskunnan palveluiden kohteena kauan ennen maahanmuuttajalapsia. Japanilaisille paluuoppilaille luodut palvelut ovat toimineet mallina maahanmuuttajaoppilaiden palveluiden luomisessa. Japanin mallissa maahanmuuttajien ja ekspatriaattiperheiden lasten tukemista ei nähdä toisilleen vastakkaisina, vaan niillä ennemmin nähdään samankaltaisuuksia.

Suomalaiskoulujen yhteydessä käydään yhä useammin keskustelua, jossa esiintyvät käsitteet monikulttuurisuus, kulttuurienvälisyys tai kulttuurin moninaisuus. Tämän lisääntyneen keskustelun taustalla on maahanmuuttajataustaisten oppilaiden lukumäärän lisääntyminen 1990-luvulta lähtien, erityisesti 2000-luvulla. Maahanmuuttajataustaiset oppilaat ovat Suomen monikulttuurisuuden kasvot. Suomessa monikulttuurisuuskasvatuksen painopiste on ollut erilainen kuin Japanissa.

Yksi tapa tuoda ekspatriaattiperheiden lapset esiin suomalaiskoulussa olisi ottaa uudelleen käyttöön käsite paluuoppilas, jota käytettiin aikoinaan Ruotsista palanneiden siirtolaislasten yhteydessä. Paluuoppilaskäsitettä on käytetty Japanissa ekspatriaattiperheiden lapsista. Paluuoppilaskäsite voitaisiin päivittää kattamaan kaikki ulkomailta palaavat lapset. On kuitenkin muistettava, että oppilas ei tarvitse tukea pelkästään paluumuuton jälkeen, vaan koko prosessin ajan – jo ennen ulkomaille muuttoa, siellä asuessa ja erityisesti paluun jälkeen. Paluuoppilaskäsite voisi myös toimia apuna liittämään nämä kulttuurienväliset lapset osaksi monikulttuurisuuskasvatusta.

Tällä hetkellä Suomessa on kasvatuksen alueella käytössä useita rinnakkaiskäsitteitä, kuten globaalikasvatus, kansainvälisyyskasvatus, monikulttuurisuuskasvatus ja kulttuurienvälisyyskasvatus. Tämä tekee tästä kulttuurienvälisestä tutkimusalasta sekavan. Monikulttuurisuuskasvatus on pitkälti painottunut maahanmuuttajataustaisten oppilaiden tarkasteluun. Ekspatriaattilapset muodostavat ryhmän, joka sijaitsee käsitteellisesti

sekä kansainvälisyyskasvatukseen että monikulttuurisuuskasvatukseen alueilla. Paluulapset tarjoavat loistavan tilaisuuden yhdistää nämä kaksi päällekkäistä lähestymistapaa. Tässä yhdistämisessä voisi toimia apuna riittävän laaja yleiskäsite, kuten globaalikasvatuksen käsite.

Olipa käsite mikä tahansa, keskeistä olisi vahvistaa kulttuureita tarkastelevan kasvatuksen asemaa niin opetussuunnitelmien, opettajankoulutuksen kuin käytännön koulutyönkin tasolla. Jos näkökulmana on kriittisen monikulttuurisuuskasvatuksen näkemys siitä, että monikulttuurisuuskasvatus tulisi suunnata kaikille oppilaille taustasta riippumatta, myös ekspatriaattiperheiden lapset sisältyisivät monikulttuurisuuskasvatuksen piiriin. Toivottavasti uusien perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden myötä jokaisen oppilaan identiteetin tukeminen koulussa saadaan ulottumaan myös ekspatriaattiperheiden lapsiin asti.

Lähteet

- Appadurai, A. 1996. *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pollock, D. C. & van Reken, R. E. 1999. *The third culture kid experience*. Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Pollock, D. C. & van Reken, R. E. 2009. *Third culture kids: The experience of growing up among worlds*. Boston: Nicholas Brealey.
- van Reken, R. 2011. *Cross-cultural kids: The new prototype*. Teoksessa G. Bell-Villada & N. Sichel sekä F. Eidse & E. Neil Orr (toim.) *Writing out of limbo: International childhoods, global nomads and third culture kids*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 25–44.

Dosentti Arno Tanner Maahanmuuttovirastosta asiantuntijaksi Euroopan turvapaikkatukivirastoon Maltalle

Dosentti Arno Tanner toimii sisäministeriön edustajana instituutin valtuustossa. Arno on luonut menestyksellisen uran sekä maahanmuuttoasioiden virkamiehenä että alan tutkijana. Hän siirtyi 16.3. alkaen Euroopan turvapaikkaviraston EASO:n tehtäviin kansalliseksi erityisasiantuntijaksi. EASO eli 'European Asylum Support Office' sijaitsee Maltan pääkaupungissa Vallettassa. Kyseessä on suhteellisen uusi EU-virasto, jonka keskeinen tehtävä on tuottaa tietoa ja tutkimusta muuttoliikevirroista.

"Päätyöni on rakentaa kansallisista asiantuntijoista, UNHCR:stä, EU:sta ja EASOsta toimiva Euroopan Itä-Eurooppaa ja Balkania koskeva tiedollinen resurssikeskus. Yhteistyössä tulee olemaan mukana myös Frontex ja myöhemmässä vaiheessa mahdollisesti myös Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö IOM", kertoo dosentti Arno Tanner.

Tannerin tavoitteena on tuoda yhteistyöhön suomalaista maahanmuuttotutkimusosaamista, sekä vahvistaa toiminnan ja tiedonvaihdon avoimuutta, asiantuntijuutta, läpinäkyvyyttä ja mutkattomuutta. Tanner toteaa, että EASO:n raporttien tulee nousta Yhdysvaltain ulkoministeriön ja Amnestyn tasoiseksi "kärkitiedoksi" myös kansallisella tasolla.